

ŠTO U SUSTAVU JEZIKA SLUŽI PRIOPĆAVANJU?*

VJEKOSLAV ĆOSIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK: 801.55:800.1
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno : 1999-10-04
Received

Nakon dugih rasprava o jeziku kao sredstvu spoznaje, o odnosu misli i jezika, danas se jezik najčešće definira kao "sustav artikuliranih znakova kojima se članovi jedne jezične zajednice služe u svrhu priopćavanja". Namjera ovoga rada je utvrditi sredstva (morfološka i sintaktička) koja je sustav jezika izgradio i formalizirao da bi jezik mogao funkcionirati u međuljudskoj govornoj komunikaciji. Ta sredstva su: jedan padež - vokativ; jedan glagolski način - imperativ; dva rečenična modaliteta - zapovijedni i upitni; četiri vrste riječi - osobne zamjenice, te upitne zamjenice, prilozi i pridjevi. Zaključuje se da je to relativno malen ali sasvim dostatan broj jezičnih elemenata koji omogućuju da se sve izražajne mogućnosti jezika stave u službu međuljudskog priopćavanja.

U raspravama o jeziku jedna od vječnih tema i nikada razriješenih dilema jest ona o njegovoj prirodi ili o funkciji: sredstvo spoznaje ili priopćavanja?¹ Prve spoznaje o jeziku u našem zapadnom civilizacijskom krugu nastale su upravo u filozofskim raspravama o spoznaji samoj, a kako je svaka spoznaja - i razgovor o njoj - moguć samo po jeziku, tako su se i te rasprave u najvećem dijelu odnosile na sam jezik. Dokaz za to su nam brojni Platonovi dijalози, od kojih se najčešće spominje *Kratil*, koji se smatra sintezom predsokratovskih rasprava o ljudskoj spoznajnoj moći, ali i o prirodi riječi i jezičnog znaka uopće. Aristotelove

* Prilog predstavlja znatno proširenu verziju izlaganja na skupu koji je 7. i 8. svibnja 1999. organiziralo Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku u Opatiji pod naslovom "Teorija i mogućnosti pragmalingvistike".

¹ Tom prilikom, kao i ovdje, naglasak je stavljen na sredstva koja je jezik formalizirao u gramatici te na dijalogu kao autentičnom priopćavanju.

¹ Treba odmah na početku upozoriti na čestu pojavu da se priroda i funkcija jezika poistovjećuju, odnosno da se iz funkcije zaključuje o prirodi, što uvijek ne mora biti pravi put zaključivanja. Tako se iz komunikacijske funkcije jezika zaključuje da je čitav jezik ustrojen u tom smislu.

Kategorije temelj su i počelo svih logika, ali isto tako i svih gramatika. Nije stoga čudo što se dugo raspravljalo gotovo isključivo o spoznajnoj funkciji jezika. Ta se funkcija najčešće krije u definicijama koje tvrde da je jezik izraz naših misli, osjećaja i sl. A u definicijama koje uzimaju u obzir i komunikacijsku funkciju ta se strana jezika najčešće nalazi na prvom mjestu. To se može lijepo vidjeti iz zbirke definicija koje Sreten Živković navodi na str. 8-10 svojega *Uvoda u opću lingvistiku* (Školska knjiga, 1958.), iz koje navodimo samo neke.

"Jezik je instrument mišljenja. Njegova je svrha da prevodi ideje - pomoću riječi, sudove i razmišljanja - pomoću rečenica... Jezik je društvena činjenica. Njemu je svrha izmjena misli među ljudima." (Albert Dauzat).

"Jezik je čisto ljudska i neinstinktivna metoda izmjenjivanja ideja, čuvstava i želja pomoću sistema svojevoljno izvedenih simbola." (Sapir).

Sam autor navedenog udžbenika usvaja danas općeprihvaćenu definiciju koja glasi: "Jezik je sistem artikuliranih glasova koji je izražaj svijesnih doživljaja i služi za sporazumijevanje." (o. c., str. 16) .

U navedenim definicijama prisutne su obje funkcije: "instrument mišljenja", "izražaj svjesnih doživljaja", "izmjena misli", "sporazumijevanje". Prema rječniku Ducrota i Todorova spoznajnu funkciju jezika posebno ističu takozvane "filozofske gramatike" XVII. i XVIII. stoljeća,² a jezik kao sredstvo komunikacije ističu posebno funkcionalisti Saussure, Troubeckoy, Martinet, Jakobson.³

André Martinet je jedan od izrazitih predstavnika "komunikacijskog" shvaćanja jezika, što se najljepše vidi iz sljedećeg stavka u njegovu djelu *La linguistique synchronique*:

"...la fonction fondamentale du langage humain est de permettre à chaque homme de communiquer à ses semblables son expérience personnelle."⁴ Spoznajna

² Vidi Oswald Ducrot - Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seil, 1972., str. 15, 42. Gramatika Port-Royala je eksplicitna. Na pitanje što je najveći dokaz ljudskoga razuma odgovor glasi: "C'est l'usage que nous en /de la parole/ faisons pour signifier nos pensées.... C'est pourquoi on ne peut bien comprendre les diverses sortes de significations, qui sont enfermées dans les mots, qu'on n'ait bien compris auparavant ce qui se passe dans nos pensées, puis que les mots n'ont été inventés que pour les faire connaître." (Claude Lancelot and Antoine Arnauld, *Grammaire générale et raisonnée*, The Scolar Press Limited, Menston, England, 1969, str. 27).

³ "Une des innovations de la linguistique de Saussure est de déclarer essentiel à la langue son rôle d-instrument de communication, rôle que les comparatistes considéraient au contraire comme une cause de dégénérescence." (Ducrot-Todorov, o. c., str. 42). Na IX. međunarodnom kongresu lingvistike (1962.) Roman Jakobson će kao zajedničko svojstvo Praškog kruga navesti upravo ovu "usmjerenost k jezičnom modelu sredstvo - cilj", pri čemu je jezik općenito shvaćen kao sredstvo komunikacije. To je ono što je "Pražane" povezivalo međusobno, ali i razlikovalo od ostalih lingvističkih pravaca tridesetih godina ovoga stoljeća. Vidi o tome: R. Jakobson, "Pokušaji u međuratnoj evropskoj lingvistici da se ustanovi jezički model sredstvo-cilj", *Lingvistika i poetika*, Beograd, Nolit, 1966., str. 158.

⁴ André Martinet, *La linguistique synchronique*, Paris, PUF, 1968., str. 3-4. U svojoj biti, ova se definicija ne razlikuje od tradicionalnih. Ono što može zbuniti čitatelja jest nastavak u kojem kaže: "La communication à autrui pourra prendre la forme d-une affirmation, d-une question, d-une demande ou d-un ordre, sans cesser d-être communication." (ibid.). Nije jasno tko i zašto dovodi u pitanje komunikacijsku funkciju navedenih tipova rečenica (radi se o potvrdnim, upitnim, zapovjednim rečeničnim modalitetima). Naprotiv, kao što ćemo kasnije vidjeti, takve rečenice - osim potvrdnih koje su u ovom pogledu nautralne - imaju izričito komunikacijsku svrhu i nužno zahtijevaju sugovornika, odnosno npostavljaju dijalog, autentični vid priopćavanja.

funkcija za Martineta je sama po sebi jasna stvar, ali on o njoj ne raspravlja previše, svodeći je na razinu anegdote:

"Que le langage serve de support à la pensée, nul n'en doute, que nous utilisons souvent, moins pour communiquer, que pour nous débonder, comme le faisait le barbier du roi Midas, la chose est claire et les bavards sont là pour nous le rappeler. Mais quelque soit l'emploi que nous fassions du langage, qu'il nous serve à ordonner ou à classer notre pensée, ou que nous parlions pour nous exprimer au sens propre du terme, nous nous comportons toujours comme si il fallait nous faire comprendre d'autrui."⁵

Osim što u svojoj temeljnoj tezi Martinet pokazuje mnogo revnosti u instrumentaliziranju (teleologiziranju) jezika, on zaboravlja narodnu izreku "ispeci pa reci". No on nije jedini koji u tom pogledu pretjeruje.

Suprotno Martinetu, u francuskoj lingvistici nalazimo autore koji naglasak stavljaju na spoznajnu funkciju jezika. To je Gustave Guillaume koji svoj stav, za razliku od mnogih drugih, pokušava opširnije objasniti. Tako u zbirci njegovih radova *Principi teorijske lingvistike* možemo pročitati nekoliko zanimljivih misli, na primjer:

"Što se same sposobnosti mišljenja tiče, one koju posjeduje duh da shvati u sebi samom svoje vlastite pokrete, jedini njezin spomenik koji imamo jest jezik. Ne postoji drugi. Upravo to stavlja lingvistiku na tako posebno mjesto u hijerarhiji znanosti. To je znanost koja se zanima za apsolutno jedinstveni predmet koji nema premca u svemiru."⁶

Svoje razmišljanje o jeziku Guillaume počinje od misli i mišljenja, a jezik je, za njega, spomenik te misli, ne izraz kao što smo imali prilike čitati u navedenim definicijama. U svakom pogledu Guillaume ima pravo kad kaže da je jezik jedino sredstvo da doznamo nešto o svojem mišljenju. No jezik za Guillaumea nije samo spomenik misli:

"... jezik /je/ sam po sebi teorija (podcrtao V. Č.), prema tome nešto što se da teoretizirati... Teorija nije ništa drugo do poznavanje odnosa ovisnosti što postoji između velikog broja pojedinačnih činjenica i malog broja - koji se može svesti na jedan - općih vladajućih činjenica." (o. c., str. 50).

Izgradnju jezika Guillaume smješta mnogo dublje od samog govornog čina, koji je već po svojoj prirodi komunikacijske prirode:

"...u jeziku nisu upisane samo potrebe jezika za neposrednim izražavanjem, nego još i one koje bismo mogli nazvati potrebe šutljive misli zaokupljene, izvan efektivnoga govornog čina, gledanjem u samu sebe i otkrivanjem najboljih načina da shvati što se u njoj događa. Pogrešno je bilo previše usko povezivati izgradnju jezika s onim što se događa za vrijeme govornog čina."⁷

⁵ Slično govori i Jean-Paul R e s w e b e r : "... car toute parole n'est vraie qu'à la condition d'être adressée à quelqu'un et entendu de lui." (J.-L. Resweber, *La philosophie du langage*, Paris, PUF, 1979., str. 4), ali odmah dodaje: "Mais la parole est faite pour signifier et être signifiée, avant de s'imposer comme un instrument de communication." U tome se s njim slaže i Adam S c h a f f : "La parole (qu'elle soit audible, ou qu'il s'agisse du langage intérieur) est toujours parole à propos de quelque chose." (A. Schaff, "Langage et réalité", *Problèmes du langage*, Paris, Gallimard, 1965., 153.)

⁶ Gustave G u i l l a u m e , *Principi teorijske lingvistike*, Zagreb, Globus, 1988., str. 21.

⁷ Gustave G u i l l a u m e , o. c., str. 71. U tom predavanju od 8. veljače 1944. godine (pod redakcijskim naslovom "Jezik i šutljiva misao") autor se protivi onima koji jezik tumače isključivo iz

Iako autor ne navodi konkretne primjere za svoju tezu, vrijedilo bi ispitati je na konkretnoj jezičnoj materiji, što će biti zadaća ovoga rada nakon što prikazemo još nekoliko modela razmišljanja o jeziku kao sredstvu komunikacije.

Kao i u mnogim drugim temama ni ovdje ne možemo zaobići Otta Jespersena i njegovu *The Philosophy of Grammar* u kojoj možemo čitati sljedeće misli:

"The essence of language is human activity - activity on the part of an individual to make himself understood by another, and activity on the part of that other to understand what was in the mind of the first. These two individuals, the producer and the recipient of language, or as we may more conveniently call them, the speaker and the hearer, and their relations to one another, should never be lost sight of if we want to understand the nature of language and of the part of language which is dealt with in grammar." (o. c., str. 17)

Smještajući bit jezika unutar sugovorničkog para i svodeći ga na razumijevanje, Jespersen spontano upada u kibernetički model komunikacije (*producer-recipient*) te ga objašnjava uobičajenom lingvističkom terminologijom (*speaker - hearer*) usidrenom u onoj lingvističkoj tradiciji koja u prvi plan stavlja govorni jezik, nakon što je pisani jezik i njegova povijest bila u prvom planu tijekom cijelog XIX. st. Ne treba zaboraviti da su ove rečenice pisane ranih 20-ih godina te da je time Jespersen preteča ne samo lingvista kao što su Jakobson i Martinet nego i njihovih uzora kibernetičara, Wienter, Weaver i Shanon.⁸

Uvođenje pak kibernetičkog modela u izučavanje jezika obično se pripisuje Romanu Jakobsonu koji je u svojoj poznatoj studiji "Closing statements: Linguistics and Poetics"⁹ kao polazište za svoja razmišljanja uzeo kibernetički model komunikacije.

Da bi objasnio poetsku i ostale funkcije jezika, Jakobson najprije daje opći kibernetički model koji sadrži "činbenike koji su sastavni dio svakog jezičnog procesa, svakog čina jezične komunikacije":

njegove (priopćajne) funkcije, ali i dopušta da upotreba jezika djeluje na njegovo ustrojstvo: "Po mom mišljenju - ja sam of toga stvorio jedan od principa svoga učenja - činjenica je da se jezik stvara svakako upotrebom, ali i dobrim dijelom izvan upotrebe..."

⁸ No Jespersen ne ispušta iz vida i suodnos sugovornika (*their relations to one other*), što nam govori da ima u vidu i dijalog, a ne samo jednosmjernu komunikaciju.

⁹ Objavljenoj u Thomas A. S e b e o k (ed), *Style in Language*, The M. I. T. Press, Cambridge, Massachusetts, 1960. a prevedenoj kasnije u mnoge jezike. Između ostalih: *Lingvistika i poetika*, Beograd, Nolit, 1966., str. 285-326. Jakobson se problemom komunikacije posebno bavio u radu "Lingvistika i teorija komunikacije" (prvi put objavljen u *Structure of language and its mathematical aspects*, Proceedings of Symposia in Applied Mathematics, Vol. XII. 1961.) u kojem iznosi i uspoređuje rezultate istraživanja fonologije i teorije komunikacije, a između ostalog i napominje: "MacKay upozorava na to da se lako mogu pobrkati čin izmene verbalnih poruka i proces izvlačenja informacije iz date objektivne stvarnosti s obzirom na to da su oba fenomena neadekvatno združena istim terminom "komunikacija"; ova reč za njega ima neizbežno *antropomorfičku* konotaciju, "što otežava diskusiju". Slična opasnost postoji i kada se proces sporazumevanja među ljudima svodi na proučavanje samo fizičkog aspekta informacije. Pokušaji da se konstruiše jezički model bez vođenja računa o govorniku i slušaocu, i da se tako hipostazira jedan kŮd odvojen od stvarne komunikacije, prete da od jezika naprave skolastičku fikciju." (J a k o b s o n , o. c., str. 190).

KONTEKST
 POŠILJATELJ PORUKA PRIMATELJ
 KONTAKT
 KOD

Ovom apstraktnom kibernetičkom modelu odgovara, prema Jakobsonu, sustav jezičnih funkcija, i to:

REFERENCIJALNA (denotativna, kognitivna)
 EMOTIVNA POETSKA KONATIVNA
 FATIČKA (kontaktna)
 METALINGVISTIČKA

Iz toga se vidi da svakoj sastavnici kibernetičkog modela odgovara jedna jezična funkcija. **Emotivnu** funkciju autor dovodi u vezu s 1. licem, ili licem pošiljatelja i uzvičnim riječima, usklikima. **Konativnu** funkciju izražavaju u jeziku vokativ i imperativ. **Referencijalnu** (denotativnu, kognitivnu) funkciju predstavlja za autora govorna situacija i predmet samoga govora. Ove tri funkcije odgovaraju trijadi Karla Bühlera koji emotivnu povezuje s 1. licem, konativnu s 2. licem a referencijalnu s 3. licem.¹⁰ Ostale funkcije Jakobson dodaje prema:

- distinkciji jezik-metajezik: govor o jeziku (npr. lingvistička terminologija),

- analizi verbalne interakcije: izrazi za uspostavljanje veze i provjere kanala (*Halo! Molim? Čuj!*), i na koncu prema

- estetskoj vrijednosti: poetska funkcija jezika, što je glavna tema Jakobsonove studije. Poetsku funkciju na mjestu poruke treba shvatiti kao "poetsku poruku" odnosno stilsku vrijednost riječi, izraza ili rečenice, kako se može zaključiti iz primjera koje autor daje kao ilustraciju poetske funkcije jezika.

Osim detaljnosti i možda nategnute identifikacije *poruka - poetsko*, Jakobsonov model doima se kao shema radio-emisija, tj. model jednosmjernje komunikacije, gdje je govornik uvijek govornik, a slušatelj uvijek slušatelj.¹¹ Zato nije trebalo ići daleko da bi se našao neki komunikacijski (a kibernetički je isključivo komunikacijski) model jezika. Trebalo je samo otvoriti 28. stranicu *Tečaja opće lingvistike* i malo bolje pogledati već toliko komentirani Saussureov *circuit de la parole* (govorni krug):

¹⁰ Jakobson se poziva na Bühlerov rad "Axiomatik der Sprachwissenschaft" objavljen u *Kant-Studien*, 38, 19-90, Berlin 1933.

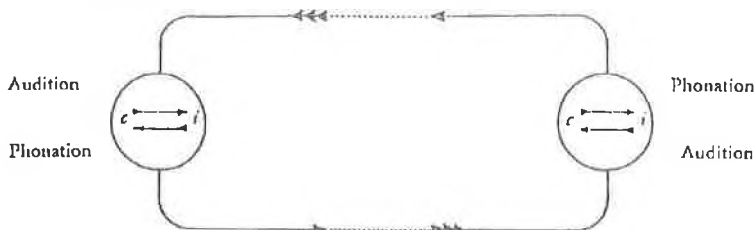
¹¹ Kibernetička definicija komunikacije glasi:

"La communication est l'action de faire participer un individu - ou un organisme - situé à une époque, en un point donné R, aux expériences et stimuli de l'environnement d'un autre individu - ou d'un autre système -, situé à une autre époque, en un autre lieu E, en utilisant les éléments de connaissance qu'ils ont en commun (expérience vicariale).

La communication peut être définie mathématiquement comme l'établissement d'une correspondance univoque entre un univers spatio-temporel E, l'émetteur, et un univers spatio-temporel R, récepteur." (*La Communication et les mass media*, Paris, CEPL, 1971., str. 120).

Taj se krug može prikazati i na shematski način:

gdje je *c* – *concept* a *i* – *image acoustique* (v. C.L.G. str. 28).

Ovim dvjema ilustracijama de Saussure je objasnio dvije svoje dihotomije:

- forma / supstancija (psihofiziološka / fizička strana govornog kruga),
- pojam (signifié) / akustička slika (signifiant) kao sastavnice jezičnog znaka.

Međutim, postoji još jedna (treća) dimenzija ovih ilustracija koja nije do kraja objašnjena ali je ipak označena posebnim slovima: A i B.

Ako ta slova zamijenimo stvarnim jezičnim jedinicama, dobit ćemo:

gdje se može lijepo vidjeti relacijska priroda lica *ja* i *ti*, njihova alternacija, izmjenjivanje u položaju govornika (odašiljatelja) odnosno sugovornika (primatelja) poruke sadržane u *c*.

Međutim, sva naša dosadanja razmatranja odnose se zapravo na govor a ne na jezik, odnosno njegov sustav, imanentan govoru, ali isto tako dostupan jedino preko govora i kroza nj. A govor je teško, ako ne i nemoguće, shvatiti izvan komunikacije, makar to bila i komunikacija (razgovor) sa samim sobom (solilokvij). Odatle zasigurno i toliko inzistiranje na komunikacijskoj funkciji jezika u lingvistici okrenutoj gotovo isključivo govornim manifestacijama jezika.¹²

¹² Pa ipak, Claude Hagège predbacuje strukturalističkoj tradiciji da ignorira dijaloški odnos "préoccupée de la langue en soi, comme si personne n'affirmait, ne niait, n'interrogeait, n'invitait, ne s'exclamaît; personne ne recevant de parole, personne aussi bien ne répond, n'exécute, ne réagit" i

Nas u ovom izlaganju zanima, kao što i naš naslov najavljuje, koji su to elementi u sustavu jezika, u njegovoj strukturi, izgrađeni i predviđeni da bi jezik mogao funkcionirati kao sredstvo priopćavanja. Kao probni uzorak uzet ćemo za prigodu znanstvenog skupa konvencionalnu rečenicu:

Kolegice i kolege, dragi prijatelji,

Dopustite mi da vam u ovih kratkih 10 minuta iznesem nekoliko misli i primjera kao odgovor na pitanje: što u sustavu jednoga jezika izravno i po svom mjestu (u tom sustavu) služi priopćavanju (ili priopćajnoj funkciji jezika), od čega su sazdani jezični mehanizmi priopćavanja te kako su formalizirani?

Dakle:

(1) *Kolegice i kolege, dragi prijatelji!*

Uvodna, protokolarna formula sročena je u vokativu, padežu-rečenici koji je u izravnoj vezi s onim što Jakobson naziva *fatičkom* ili *kontaktnom funkcijom jezika*. Njime se na početku (raz)govora uspostavlja veza sa sugovornicima, makar se - kao u ovom slučaju - radilo o jednosmjernoj komunikaciji. Zanimljivo je da Jakobson vokativ dovodi u vezu s konativnom funkcijom jezika (zajedno s imperativom), valjda zato što oba ova gramatička lika imaju za izravni i izričiti cilj doprijeti do sugovornika odnosno slušatelja. *Terminus excitationis*, vokativ služi poticanju nečije pozornosti ili nečijeg djelovanja (*Waltere, Socrates currit! Waltere, curre!*, Guy Serbat, *Cas et fonctions*, str. 29).

- Et tu, Brute, fili mi! (Cezar)

- Eh, Messieurs les gens de police,

Laissez donc les poètes.

Ils ne vous regardent pas

Dans les deux sens du mot. (Verlaine)

Uvijek prepoznatljiv u izgovoru, odvojen zarezom od ostalog dijela rečenice, vokativ nema potrebe za posebnim nastavcima pa mu je oblik često jednak nominativu ili jednostavno osnovi, ali može imati sasvim prepoznatljive nastavke (*kuća - kućo, garda - gardo*) koji ponekad mogu u hrvatskom izazvati glasovne promjene: *mudrac - mudrače, junak - junače...* Osim posebnog prozodijskog i morfološkog statusa, vokativ ima i poseban sintaktički status, što je u uskoj vezi s predhodno iznesenim. To je prije svega padež koji ne ovisi o glagolu pa ne ulazi izravno u strukturu (sastav) rečenice. To ga čini sintaktički nezavisnim od rečenice u kojoj ili ispred koje stoji a ujedno vrlo često i posebnom rečenicom. Kad u dvorištu čujemo dozivanje: - "Ivane!" onda to obično znači: - "Ivane, dođi odmah kući!", "Ivane, javi se!" Takvi vokativi nisu samo dozivanje, provjera nazočnosti, nego i zapovijedi.

(2) *Dopustite mi.....*

Uljudan način nametanja vlastitog govora ili "uzimanja riječi" formuliran u glagolskom načinu **imperativu** samu rečenicu čini **zapovjednom** po svojom gramatičkom ustrojstvu ali je zapravo po svojoj semantičkoj prirodi - **molba**. U svakom slučaju, pojava imperativa u govoru predpostavlja postojanje sugovornika

zaključuje: "L'homme est par nature dialogal." (Claude H a g è g e , *L-homme de paroles*, Paris, Fayard, 1985, str. 235.)

u dometu govornika. Glagolski način imperativ znači prije svega to, a onda sve ostalo: strogu zapovijed, zapovijed, molbu, želju, i sl. To je način govornog momenta (uvijek sadašnjeg) i konkretne govorne situacije, kojeg su oblici svedeni samo na morfologiju primatelja poruke: 2. lice jednine (*dopusti*) i množine (*dopustite*), te na 1. lice množine (*dopustimo*). Govornikovo lice (1. lice jednine) je isključeno iz morfologije imperativa. Zapovijed se na govornika može odnositi samo zaobilaznim putem u obliku zapovijedi "zbirom licu" (1. licu množine) u koje je - semantički - uključen i govornik. Imperativ je glagolski način ali istovremeno i rečenični modalitet. Ovo svojstvo stavlja ga u povlašteni položaj na dodiru morfologije (glagolski način) i sintakse (rečenični modalitet). Odatle i poznata latinska rečenica: "I."¹³ koja se sastoji od jedne monofonematske riječi. Radi se dakle o **monofonematskoj rečenici**. Po svojoj temeljnoj funkciji imperativ je dijaloški rečenični modalitet. Za razliku od izjavnog (potvrdnog i niječnog) i uzvičnog, on je nezamisliv izvan dijaloškog okvira: govornik - sugovornik.

(3) Što u sustavu jednoga jezika (izravno) služi priopćavanju?

Ova upitna rečenica može zvučati (u ovoj situaciji) kao **govorničko pitanje**, budući da onaj tko je izgovara zna ili misli da zna odgovor na nju.¹⁴ U situaciji normalnog razgovora, ili npr. u situaciji ispita iz lingvistike ova bi rečenica tražila zadovoljavajući odgovor i time bila svojevrsan poziv na dijalog, odnosno verbalnu interakciju. U njoj - kao morfološki materijal - imamo dvije **upitne zamjenice** (*što*, *čega*) i jedan **upitni prilog** (*kako*). U svakom jeziku mogu se još naći i **upitni pridjevi** (*kakav*, *kolik*), kao vrsta riječi kojima se uspostavlja kontakt među sugovornicima. Pitanje, kao i imperativ, je dijaloški rečenični modalitet, kojim govornik izravno djeluje na svog sugovornika. Pitanje se može postaviti na još jedan način, a to je da se umjesto o nekom rečeničnom dijelu (subjektu: *što*, *tko*; priložnoj oznaci: *kako*, itd.) pitamo o samoj radnji rečenice, predikatu ili glagolu. Svaki jezik ima svoje načine postavljanja **totalnog pitanja**. Hrvatski za to ima svoju "magičnu rječcu" *li*. Rečnicu iz naslova ovoga stavka mogli bismo preustrojiti ovako:

(3') Služi li išta u sustavu jednoga jezika (izravno) priopćavanju?

Ako pokušamo sažeto prikazati gramatička (morfološka i sintaktička) izražajna sredstva koja omogućuju komunikaciju, onda ćemo dobiti: jedan padež (vokativ), jedan glagolski način (imperativ), dva rečenična modaliteta (zapovjedni i upitni), upitne zamjenice, priloge i pridjeve (sadržane u upitnoj rečenici, kao što je imperativ sadržan u zapovjednoj rečenici). A sve se to može podvesti pod tri stavke: dozivanje, zapovijedanje, pitanje.

I to je sve, ili gotovo sve, čime jedan jezik raspolože da sve svoje izražajne (i spoznajne) mogućnosti pretoči u dijalog (uvijek dvosmjernan). U odnosu na cjelokupni leksički i gramatički inventar jednog jezika i njegove sintakstičke mogućnosti, ovo je samo jedan mali dijelić. A ipak toliko važan i učinkovit.

¹³ Slično bi bilo i u čakavskom govoru s imperativom glagola *isti* "jesti": "I," "Jedi".

¹⁴ Normalno, u auditoriju nitko nije ni pokušao reagirati odgovorom na to pitanje jer je ono shvaćeno kao "govorničko pitanje".

No, ipak, rekli smo *gotovo sve*, jer u navedenom inventaru nismo naveli najvažniju jezičnu polugu priopćajnog mehanizma - osobne (lične) zamjenice.

Osobne zamjenice, odnosno gramatička kategorija lica, doista se nalaze u našoj protokolarnoj formuli, prikrivene u *dopustite* i izričite u *mi* i *vam*. A budući da se iza svakoga iskaza, izrečene ili napisane rečenice nalazi jedno (demijurško) ja, već tu imamo temeljnu komunikacijsku relaciju govornik (ja, mi) - sugovornik (ti, vi).

Jezik (govorni) sam po sebi je najsavršeniji prijenosnik poruke. Najvjernija imitacija mu je pismo ("pisani jezik") koje predstavlja prijelaz prema drugim (semiologijskim) sustavima prijenosa poruke: matematički simboli, prometni znaci, pomorska i rječna signalizacija i sl. A u samom jeziku komunikacijski (dijaloški) okvir i kanal tvore upravo gore navedene zamjenice 1. i 2. lica jednine i množine, ili, kako ih nazivamo, glagolska (rangirana) lica (za razliku od imenskog lica, nemarkiranog i nerangiranog ali prisutnog u imenici i djelatnog u njezinu okruženju). Jer, dok zapovjedni i upitni modalitet samo predpostavljaju (impliciraju) govornika i sugovornika, osobne zamjenice ih - na specifičan, korelacijski način - imenuju. To čini u načelu imenica u vokativu ali samo za sugovornika. Međutim, sustav osobnih imenica nadilazi okvire samog dijaloga kao što se to moglo vidjeti i iz sheme koju smo ponudili kao dopunu de Saussureovom "govornom krugu". U toj shemi očevidno nije zastupljeno ono što gramatike nazivaju "3. lice", a Emile Benveniste "ne-lice". To je ono lice "o kojem se govori" a ne sudjeluje u dijalogu. To je vjerojatno ponukalo Benvenistea da ga nazove "ne-licem" usuprot uhodanoj gramatičkoj tradiciji.¹⁵ Jedno od temeljnih obilježja zamjenica 1. i 2. lica jest da "zamjenjuju vlastita osobna imena", tj. njihov je referent ljudsko biće kao jedino sposobno sudjelovati u govornom dijalogu. Nasuprot njima, zamjenica 3. lica može predstavljati i osobe i stvari: *on* može predstavljati i *Ivana* i *ovna* i *bezdan*. Ta dvojnost prirode 3. lica vrlo je zanimljiva i ima dalekosežne posljedice u raspravi o dilemi koju smo spomenuli na samom početku našeg rada: jezik - sredstvo spoznaje ili priopćavanja?

Uloga gramatičkoga lica nezaobilazna je u razmatranju komunikacijske funkcije jezika jer je upravo ona okvir i regulator interpersonalne komunikacije. Međutim, kategorija lica nadilazi okvire same komunikacije, razmjene poruka. Ona za nju:

1. Stvara potrebne temeljne uvjete: prijelaz iz jezika u govor, iz virtualnog sustava u konkretnu manifestaciju (demijurško ja imanentno svakom iskazu).
2. Tvori komunikacijski, dijaloški okvir: Ego - Tu relaciju (odnos ja-ti).
3. Uspostavlja i organizira iskaz, rečenicu: osnovna jedinica (raz)govora u kojoj je sadržana poruka (gramatičko lice kao nužni oslonac strukture rečenice).

Ona je dakle od početka do kraja nazočna u jezičnoj djelatnosti. I još nešto: lične zamjenice, leksički izraz kategorije lica, svojom sintaksom diskretno ali nedvojbeno nam signaliziraju određeni redosljed u hijerarhiji funkcija jezika,

¹⁵ Benveniste je svoje gledanje na kategoriju lica iznio u svojim radovima "La structure des relations de personne dans le verbe" i "De la subjectivité dans le langage" objavljenima u *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1966. Vidi također Vjekoslav Čosić, "Sveprisutno lice", *Radovi FFZd*, 26(16) 1986/1987., str. 45-60.

njegovu dubinsku usidrenost u kognitivnoj sferi ljudskoga uma i njegove govorne sposobnosti. No pođimo redom:

1. Svako govorno ili pisano očitovanje jezika upućuje na svoga autora, govornika ili pisca, kazivatelja ili skriptora. Bez njega ne bi bilo ni govora ni teksta, a bez govora i teksta ništa ne bismo znali o jeziku. A taj govornik ili skriptor uvijek djeluje kao *ego* (*ja*) u svom vremenu i prostoru, odnosno iz svoga vremena i prostora, iz svoga *ja-ovdje-sada* (točke u kojoj se susreću osoba, prostor i vrijeme /govora/). Jer, *ego* se obično i definira kao "onaj koji govori", "onaj od koga počinje govor", a zapravo je posrednik između jezika i govora - **mediator**,¹⁶ onaj koji pozna tajnu jezika (šifru) i potrebe govorne situacije. Odnos tog posrednika prema njegovu iskazu može biti raznovrstan pa ga pisci koriste u umjetničke svrhe od autobiografija u trećem licu, preko davanja autobiografskih crta nekom romanesknom liku, do obraćanja samome sebi na *ti* a čitatelju na *vi*, i sl. Pojava moguća jedino zato što je jezični znak proizvoljan a ljudski, prirodni jezik do sada najsavršenija prividna stvarnost.

2. **Komunikacijski okvir** tvore u osnovi samo dvije osobne zamjenice: *Ja i Ti* (*Mi* i *Vi* su samo brojno proširenje prvih dviju). One leksički ekspliciraju ono što glagolska morfologija implicira u iskazima:

(1) *Pišem pismo,*

koji je iskaz spoznaje o svojoj vlastitoj djelatnosti. Vlastita djelatnost je predmet vlastitog iskaza:

(2) *Pišeš pismo,*

koji je iskaz znanja o djelatnosti onoga kojemu je iskaz upućen. Iskaz se izravno odnosi na onoga kome je upućen.

Svedena na samo dva lica i iskaze koji se odnose samo na njihovu djelatnost, komunikacija bi bila neobično oskudna, gotovo "autistička", zatvorena u samu sebe. Drugim riječima, sugovornici bi mogli govoriti samo o sebi, bilo kao govorniku ili kao sugovorniku. A da do toga ne bi došlo, postoji još mogućnost iskaza:

(3) *Piše pismo,*

koji je izraz saznanja o djelatnosti nekoga tko je stavljen ili shvaćen izvan dijaloškog kruga, dijaloške korelacije *ja-ti*. Iskaz ne kazuje sam po sebi da je upućen sugovorniku, ali se zna da ga je izgovorio ili napisao jedan govornik ili skriptor - u svakom slučaju jedno 1. lice, jedno *ja*.

Kao što smo već rekli, to lice može predstavljati ljudsku osobu ili stvar. Ova dvojna narav "trećeg lica" (*on, ona, ono*) pruža mu mogućnost da predstavi cjelokupnu stvarnost Univerzuma a sugovornicima da iziđu iz zatvorenog kruga interlokucije te da mogu govoriti i o onom što ih se izravno ne tiče kao sudionike dijaloga. Ispravna je bila dakle teza (intuicija) Karla Bthlera koji je treće lice povezo s referencijalno funkcijom jezika.¹⁷ No pritom ne trebamo zaboraviti da su sadržaji iskaza (1) i (2) također poruke, odnosno referencijalne prirode. Što se tiče

¹⁶ Julia Kristeva u svom djelu *Semiotikè & Recherches pour une sémanalyse*, Paris, Seuil, 1969. iznosi neke poglede na jezik koji posvuda vide dijalog, stav koji ona naziva dijalogizmom (dialogisme), Vidi o tome pogl. 4., str. 82-112.

¹⁷ Dijaloška funkcija relacije *JA - TI*, stavljena ovdje u prvi plan, ne bi smjela zakloniti (ko)referencijalne osobine zamjenica *ja* i *ti*.

Benvenisteove teze o *ne-licu* (*non-personne*), treba dodati nekoliko napomena. Prvo, "ne-lice" se može prihvatiti ako pojam lica svedemo samo na dijalošku (razgovornu) relaciju ja-ti, tj. na mehanicističko poimanje kategorije lica. Drugo, u semantičkom pogledu ne možemo 3. licu zanijekati u potpunosti svojstvo lica, barem ne kad se ono odnosi, predstavlja ljudsko biće, kao u primjeru (3) gdje je subjekt (ljudska) osoba jer glagol pisati može kao subjekt imati samo imenicu semantički obilježenu kao "ljudska osoba". Možda je termin *osoba* neprikladan u ovoj raspravi jer on izravno denotira "ljudsko biće od krvi i mesa i sa svojim psihičkim i etičkim osobinama", dakle i fizičku i psihičku stvarnost. Jer, treba ovdje posebno naglasiti da je jezik virtualna pojava i da je samo po sebi najsavršenija virtualna realnost. JA iz jezika nije isto što i JA (ili EGO iz psihologije i psihoanalize), jer JA predstavlja EGO samo pod vidom i u funkciji "onoga koji govori, govornika". EGO je referent, onaj o kome se govori, pa i onda kad govori taj isti EGO. Time smo pokušali "raslojiti" *ja* kao "jezičnog djelatnika, govornika" i "predmet govora, iskaza", razdvojiti iskaz od njegovog predmeta. Neki jezici svojom morfologijom i sintaksom ukazuju izravno ili neizravno na navedenu raslojenost. To se događa svaki put kad se uz oblike 1. i 2. lica pojave oblici 3. lica. U hrvatskom jeziku to su prije svega povratni glagoli: *odmaram se, vraćamo se, okreni se, pomaknite se*, itd.¹⁸ To su i posvojni zamjenički pridjevi u ovim i sličnim iskazima:

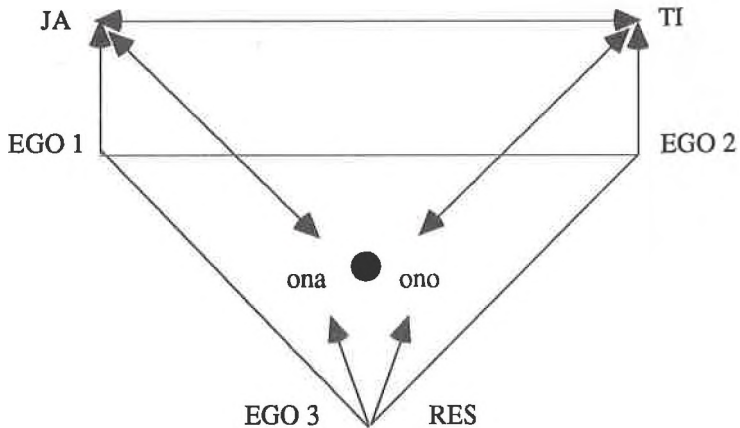
(4) *Ne mogu pročitati svoj (tvoj, njegov) rukopis.*

(5) *Ne možeš pročitati svoj (moj, njegov) rukopis.*

(6) *Ne može pročitati svoj (moj, tvoj) rukopis.*

Navedeni primjeri pokazuju da se iza 1. i 2. lica krije jedno opće 3. lice, "lice o kojem se govori" čak i onda kad ona sama govore ili im se govori.

Jednim crtežom pokušat ćemo dočarati predmet našeg izlaganja:

¹⁸ Za razliku od francuskog i njemačkog: *je me repose - ich erhole mich*. Ne navodeći primjere, G. Guillaume govori o implicitnoj prisutnosti 3. lica pod eksplicitnim 1. i 2. lice. Vidi. Guillaume, o.c., str. 164.

3. Kategorija gramatičkog lica uspostavlja i organizira iskaz na taj način što se upravo u njoj "odigrava" sintaktička funkcija predikacije kojom se utemeljuje iskaz, rečenica. To je ono na što aludiraju školske gramatike kad kažu da ima toliko rečenica (u nekom stavku ili tekstu) koliko glagola u "ličnom načinu". U okvirima takve definicije imamo još nekoliko pojava koje potvrđuju važnost ove gramatičke kategorije. Jedna je pojava da sintaktička ispravnost rečenice ovisi o slaganju subjekta i glagola u licu:

(7) **Ja si izlazio svaku večer.*

(8) **Petar spavam samo 5 sati dnevno.*

Ovakve rečenice dokazuju *a contrario* da se Tesnièreova koneksija događa baš u kategoriji lica.¹⁹

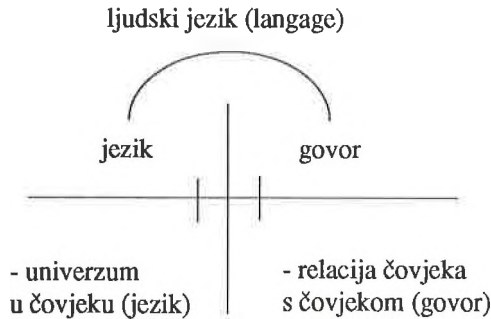
Druga pojava, vrlo važna, jest da se glagoli uz imenski subjekt uvijek nalaze u 3. licu. Ta je pojava koliko banalna toliko i važna jer potvrđuje da imenica ima - uz već poznate i redovito navođene kategorije roda, broja i padeža - kategoriju lica, bez posebne morfologije ali vidljivu u slaganju imenskog subjekta i predikata.

Ako pokušamo sažeti svoju raspravu o funkcijama jezika i dilemi o primatu spoznajnog ili komunikacijskog u njemu, onda u načelu možemo zaključiti da je jezik kao takav najprikladniji i najsavršeniji medij priopćavanja općenito, tj. najprikladnije sredstvo prenošenja (unilateralnog, jednosmjernog) poruke. Apsolutna većina izražajnih sredstava jednog jezika angažirana je u organiziranju slike univerzuma: kroz leksik i njegove mikro-strukture, te u organiziranju iskaza: gramatičke kategorije i riječi te sintaksa.²⁰

Kad se radi o interpersonalnoj komunikaciji, možemo slobodno tvrditi da su sustavna sredstva angažirana u tu svrhu relativno - u odnosu na ostala jezična sredstva - malobrojna, ali sasvim dostatna i učinkovita. Jedan padež za uspostavljanje kontakta (govornog dodira) - vokativ; dva rečenična modaliteta za izazivanje reakcije sugovornika te mikro-sustav ličnih zamjenica udvojen gramatičkom kategorijom lica, formaliziranom u morfologiji glagola i posvojnih zamjeničkih pridjeva a impliciranom u gramatičkoj strukturi imenice. Analizom mikro-sustava ličnih zamjenica utvrdili smo da je 3. "ne(dijaloško) lice" implicirano i u dijaloškim licima: prvom i drugom, što nas navodi na konačni zaključak da je kognitivna funkcija jezika ipak njegova primarna funkcija. To nas podsjeća na jednu shemu koju je Gustave Guillaume predložio na jednom svom predavanju 1959. godine. Ta shema izgleda ovako:

¹⁹ Ovdje se misli na Tesnièreovu tvrdnju da rečenica *Alfred parle* ima tri a ne dva dijela: *Alfred* + koneksija + *parle*. Koneksija, spajanje subjekta i predikata događa se ovdje, kao i u svim slučajevima gdje je subjekt imenica ili neki nominalizirani jezični element, u trećem licu (odgovarajućeg broja i eventualno roda).

²⁰ U tom pogledu jezik se bitno ne razlikuje (osim po svojoj cjelovitosti, sustavnosti i sveobuhvatnosti) od semiologijskih sustava kao što su prometni znakovi, matematički simboli, nacrti i sl.

(Principi teorijske lingvistike, 168)

Ona zorno prikazuje logični slijed dviju temeljnih funkcija jezika: kognitivne i priopćajne, u kojem kognitivna nužno predhodi priopćajnoj i ostalim funkcijama jezika kao njihov uvjet i pretpostavka. Istovremeno se iz nje može iščitati i međusobna ovisnost tih dviju funkcija, zapravo lica i naličja čovjekove govorne sposobnosti po kojoj se on razlikuje od svih ostalih živih bića. Analiza izražajnih sredstava koja je jezik formalizirao za prijelaz iz jedne u drugu funkciju: kognitivne u priopćajnu, ukazuje na njihov relativno mali ali sasvim dovoljan broj da bi jezik mogao funkcionirati u svim govornim situacijama.

Vjekoslav Čosić: WHAT IS THE PURPOSE OF COMMUNICATION WITHIN
THE SYSTEM OF LANGUAGE?

S u m a r r y

After prolonged discussions pertaining to language as a means of acquiring knowledge, about the relationship between thought and language, language is nowadays most frequently defined "as a system of articulated signs which is used by members of a community for the purpose of communication". The purpose of the article is to establish the means (morphological and syntactical) which have been developed and formalized in order for language to function in speech communication between human beings. We are referring to the following means; a grammatical case - the vocative; a verbal aspect - the imperative, two sentence modalities - the imperative and the interrogative; four parts of speech - personal pronouns, interrogative pronouns, adverbs and adjectives. The author concludes that this is a relatively small but nevertheless wholly sufficient number of language elements which make it possible that all the expressive possibilities of language be put into the service of communication between human beings.